

Περίληψη: Η κομβική σημασία της παιδικής λογοτεχνίας στη διαδικασία διαμόρφωσης της συνείδησης και της ταυτότητας του αναγνώστη, την μετατρέπει σε εργαλείο για την προώθηση ιδεολογημάτων. Σε αυτό το πλαίσιο, οι πάσης φύσεως ρατσισμοί διαπότισαν κατά καιρούς το σώμα της παιδικής λογοτεχνίας. Αρχής γενομένης από την εποχή του Ροβινσώνα, ο ιδεότυπος του μαύρου υπηρέτη του πολιτισμένου λευκού κατακυριεύσε το φαντασιακό του δυτικού κόσμου και το εγκλώβισε στη μεροληπτική, αποικιοκρατική πρόσληψη της μαύρης 'φυλής'. Η συνειδητοποίηση και αποδοχή της νεγροσύνης, δηλαδή της διαφορετικότητας και της αξίας της μαύρης φυλής, προϋποθέτει την πνευματική από-αποικιοποίηση και την άρση των κυρίαρχων αντιλήψεων. Στην Ελλάδα κατά τις δύο πρώτες φάσεις της παιδικής λογοτεχνίας, η αντιπροσώπευση της μαύρης 'φυλής' δεν είναι ιδιαίτερα πλούσια, καθόσον δεν αποτελούσε στοιχείο της βιωμένης πραγματικότητας ή παράγοντα διαμόρφωσης της επικαιρότητας. Στις σποραδικές εμφανίσεις της, η μαύρη 'φυλή' αντιμετωπίζεται ευμενώς μεν, αλλά υπο-παρουσιάζεται και επιπλέον συλλαμβάνεται μέσα από το πρίσμα διαφόρων 'συνδρόμων', όπως αυτά της 'όασης', της 'βιολογικοποίησης', του 'ελλείμματος', ή της 'εναρμόνισης'. Η προσέγγιση της μαύρης 'φυλής' διακρίνεται κατά κύριο λόγο από πατερναλιστική-προστατευτική συμπάθεια και δεν διαπνέεται από πνεύμα εξισωτικό ή λόγο πολιτικό.

**Η παρουσίαση της μαύρης 'φυλής' στα κείμενα για παιδιά κατά τις δύο πρώτες περιόδους της ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας:
Λόγος ηθικολογικός-ανθρωπιστικός ή εξισωτικός-πολιτικός;**

Μουλά Ευαγγελία
Φιλολόγος, Med , Phd στην Παιδική Λογοτεχνία

Παιδική λογοτεχνία, ιδεολογία και ρατσισμός

Η παιδική λογοτεχνία υπήρξε ανέκαθεν εργαλείο κοινωνικοποίησης και ιδεολογικού επηρεασμού, στην υπηρεσία του διδακτισμού και του παιδαγωγισμού που υπαγόρευαν οι χρήσεις της. Η κομβική σημασία της στη διαδικασία διαμόρφωσης της συνείδησης και της ταυτότητας του αναγνώστη, την μετατρέπει σε εργαλείο για την προώθηση ιδεολογημάτων (Stephens, 1992: 47-83) και την ενίσχυση στάσεων, που φυσικοποιούνται μέσα από την αφήγηση, υποβάλλονται έμμεσα και γι' αυτό υιοθετούνται με τις λιγότερες δυνατές αντιστάσεις. Οι πάσης φύσεως ρατσισμοί διαχέονται σε όλο το σώμα της λογοτεχνίας, άλλοτε εξαιτίας ελλείμματος κοινωνικών αντανακλαστικών που οδηγεί στην ασυναίσθητη και άκριτη αποδοχή των κυρίαρχων αντιδραστικών αντιλήψεων κι άλλοτε εξαιτίας συνειδητών στρατηγικών επιλογών που αποσκοπούν στην υποβάθμιση και συκοφάντηση ορισμένων ομάδων (Klein, 1990 :4).

Επιπλέον, στην παιδική λογοτεχνία αποτελεί σχεδόν κανόνα η παρουσίαση των ιστορικών και κοινωνικών φαινομένων ή προβλημάτων μέσα από ατομικές περιπτώσεις και η ερμηνεία τους με όρους ηθικούς ή ψυχολογικούς, έτσι ώστε να καθίσταται αδύνατη η συνολική θέαση και ένταξη του προβλήματος στο κοινωνικό πλαίσιο. Εδώ επαληθεύεται στην εντέλεια η θέση του Bourdieu:

«Τέλεια αντίθεση της 'πολιτικοποίησης' που απροσωποποιεί τις προσωπικές εμπειρίες, κάνοντας τις να φαίνονται ως επιμέρους περιπτώσεις γενικών εμπειριών, κοινών σε μία τάξη, η 'ηθικοποίηση' και η 'ψυχολογικοποίηση' προσωποποιούν τις εμπειρίες, εναρμονιζόμενες έτσι στην εντέλεια με τις λίγο πολύ εκκοσμηκευμένες μορφές αναζήτησης της θρησκευτικής σωτηρίας» (Bourdieu, 2004: 410).

Έτσι και ο ρατσισμός καθώς και άλλες παρόμοιες διακρίσεις ή ανισότητες παρουσιάζονται σε ατομική βάση και όχι ως συλλογικές καταστάσεις και λύνονται συνήθως όχι μέσα από πολιτικές προτάσεις, αλλά μέσω της φιλανθρωπίας ή της μεγαλοψυχίας κάποιων ισχυρών.

Αρχής γενομένης από την εποχή του Ροβινσώνα, ο ιδεότυπος του μαύρου υπηρέτη του πολιτισμένου λευκού (Ζερβού, 1992:176) ¹ κατακυριεύσε το φαντασιακό του δυτικού κόσμου και το εγκλώβισε στη μεροληπτική, αποικιοκρατική πρόσληψη της μαύρης 'φυλής'. Οι μαύροι ταυτίζονται με το ένστικτο, σε αντιδιαστολή με τους πολιτισμένους λευκούς και συνήθως τους αποδίδεται ζωώδης συμπεριφορά. Το ιδεότυπο του μαύρου που είναι ευτυχής στη μιζέρια και στην άγνοιά του καθιερώθηκε μέσα από δημοφιλή αναγνώσματα διάσημων συγγραφέων, όπως του Kipling και του Charles Kingsley (Klein, 1990:45).

Όλο αυτό δημιουργεί συνθήκες ενός συγκαλυμμένου νέο-αποικισμού, που απαλείφει την ετερότητα, διαλύοντάς την μέσα στην ταυτότητα. Η απολυτότητα της κυριαρχίας του δυτικού βλέμματος εκτός από την στερεότυπη σύλληψη της μαύρης 'φυλής' επιβάλλεται στη λογοτεχνία εξίσου μέσα από το μηχανισμό της παράλειψης, σύμφωνα με την οποία καλύπτονται και παραβλέπονται έντεχνα, στοιχεία του πολιτισμού της ομάδας αναφοράς, ώστε να εξυπηρετείται ο απώτερος σκοπός της σχηματικής – συνήθως αρνητικής – απόδοσής της (Klein, 1990: 30).

Με βάση την τυπολογία της ρατσιστικής επιχειρηματολογίας (Becker, 1973, 295-303/ Preiswer Roy, 1980) και τα ρατσιστικά πρότυπα σε βιβλία για παιδιά, τα 'σύνδρομα' της 'απόθησης', της 'βιολογικοποίησης', της 'εναρμόνισης', της 'όασης', του 'ελλείμματος', της 'βίας' και της 'αποϊστοροποίησης' εμφανίζονται συστηματικά στα παιδικά βιβλία ².

Η μαύρη ταυτότητα στην Αμερικάνικη παιδική λογοτεχνία

Στην Αμερική, κράτος πολυεθνικό, όπου μια πανσπερμία εθνοτήτων και φυλετικών ταυτοτήτων καλούνται να συνυπάρξουν από τη γέννησή του μέχρι σήμερα, κυριότερο και αλγεινότερο θέμα αποτελούσε και εξακολουθεί το ζήτημα των μαύρων, μιας φυλετικής ομάδας, που αν και ιθαγενούς, της αμφισβητήθηκε το δικαίωμα στην πολιτική υπόσταση³.

Η επίσημη ρητορεία και η θεσμοθετημένη εκπαίδευση απαξίωνε τη μαύρη 'φυλή'. Ένα από τα σημαντικότερα ελλείμματα της εκπαίδευσης ήταν η πλήρης αποσιώπηση του ρόλου των Αφροαμερικανών, καθώς και των Εβραίων, στην ανοικοδόμηση του κράτους (Mickenberg, 2006: 251). Εδώ, ακόμα και μετά τον Πόλεμο τα σχολικά βιβλία εξακολουθούσαν να αποσιωπούν το πρόβλημα των μαύρων, αγνοώντας το ή παρουσιάζοντας τις φυλετικές μειονότητες σε υποτιμητικούς, στερεοτυπικούς ρόλους⁴. Οι μαύροι εμφανίζονταν είτε ως υπηρέτες, είτε ως εργάτες σε βαμβακοφυτείες, φυτείες καφέ, καπνού ή μπανάνας, είτε ως σερβιτόροι, πορτιέρηδες και ανθρακωρύχοι (Mickenberg, 2006: 252), ενώ την ίδια στιγμή παρουσιάζονταν ικανοποιημένοι με την ασήμαντη ζωή τους, τεμπέληδες και ανεύθυνοι⁵. Σχεδόν ποτέ δεν είναι ανεξάρτητοι, αυτεξούσιοι ή δυναμικοί χαρακτήρες και τις περισσότερες φορές που τυχάνει να απολαμβάνουν την αποδοχή, αυτό οφείλεται στην πλήρη υιοθέτηση από μέρους τους των κυρίαρχων αξιών της λευκής πλειοψηφίας. Αυτό βέβαια δεν ισχύει πάντα. Η Dorothy Sterling αναφέρει ότι οποιοδήποτε βιβλίο με ευνοϊκή τοποθέτηση απέναντι στους μαύρους είχε γραφτεί ως το 1965 τουλάχιστον, ήταν από αριστερούς συγγραφείς, που ήταν και οι μόνοι που τολμούσαν να πάρουν ρίσκα (Mickenberg, 2006: 10). Οι διάφορες μειονοτικές ομάδες εν γένει, με αντιπροσωπευτικότερη αυτήν των Αφροαμερικανών, βρίσκουν στην αριστερή παιδική λογοτεχνία την μεγαλύτερη δυνατή αντιπροσώπευσή τους από ό,τι σε οποιοδήποτε άλλο λογοτεχνικό είδος, μέχρι τουλάχιστον τη δεκαετία του '60 (Mishler, 1999: 111)⁶.

Η πρόσληψη της μαύρης κουλτούρας

Ο άνθρωπος και το περιβάλλον του αποτελούν ένα αναπόσπαστο σύνολο. Σε αυτό το πλαίσιο κάθε κυρίαρχος λαός διαμορφώνει την κουλτούρα του, η οποία αποτυπώνεται στη διανοητική, ηθική και φιλοσοφική του κατάσταση και δευτερευόντως στην υλική, οικονομική και τεχνική. Στους καταπιεζόμενους λαούς όμως επιβάλλονται τελείως ξένες προς αυτούς πολιτιστικές αξίες. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο ηγέτης της Γουϊνέας:

«Η αποικιοκρατία για να εξασφαλίσει κάποια ασφάλεια, έχει ανάγκη να δημιουργεί και να διατηρεί πάντα ένα ψυχολογικό κλίμα ευνοϊκό για τη δικαίωσή της. Αυτό την κάνει να αρνείται τις πολιτιστικές αξίες του υποδουλωμένου λαού... Η επιστήμη για την αλλοίωση της φυσιογνωμίας ενός αποικιοποιημένου λαού χρησιμοποιεί καμιά φορά τόσο λεπτότατες μεθόδους, ώστε κατορθώνει σιγά- σιγά να παραποιήσει ακόμα και τα σωματικά του γνωρίσματα, να νοθεύσει τις πρωτότυπες αρετές του...» (Τουρέ, 1961).

Στον ίδιο λόγο του, στηλιτεύει τα συμπλέγματα ανωτερότητας των αποικιοκρατών που οι συγκεκριμένες συνθήκες ευνοούν, καταγγέλλει το γεγονός ότι η αξία των μαύρων κρίνεται με βάση το βαθμό προσαρμογής τους στην πολιτική της ολοκληρωτικής πολιτιστικής αφομοίωσης που τους επιβάλλεται και αντιλαμβάνεται ότι το πρόβλημα της αποικιοποίησης θα κριθεί όχι μόνο με την απελευθέρωση των μαύρων από τον πολιτικό ζυγό, αλλά με την πνευματική από-αποικιοποίηση των αντιλήψεων, με τις οποίες τους έχουν εμποτίσει. Επίσης στηλιτεύει ως χοντροκομμένη ιστορική πλαστογραφία τη γελοιογραφική εικόνα της αποικιακής κατάκτησης, σαν να σχεδιάστηκε τάχα από τον ίδιο τον μαύρο άνθρωπο, εξαιτίας της κληρονομικής του ανικανότητας.

Συγχρονισμένος στο ίδιο τέμπο, στο δοκίμιο του 'Μαύρος Ορφέας' (1948)⁷, ο Σαρτρ υποστηρίζει ότι ο πιο αναγκαίος όρος για την αναγνώριση της επαναστατικής λογοτεχνίας είναι η συνειδητοποίηση της νεγροσύνης⁸, δηλαδή της μαύρης ψυχής, της μαύρης ουσίας. Η αντίθεση μεταξύ του καταπιεσμένου νέγρικου πολιτισμού και του κυρίαρχου λευκού πολιτισμού –συμπεριλαμβανομένου και του αλλοτριωμένου λευκού προλεταριάτου– είναι ισχυρότερη και από την πάλη των τάξεων. Η νεγροσύνη, ως αντίθεση στη θέση της θεωρητικής υπεροχής των λευκών αποτελεί το πέρασμα, το μέσο για την επίτευξη μιας μελλοντικής αφυλετικής κοινωνίας.

Η νεγροσύνη όμως, μολονότι επιδιώκει την άρθρωση μιας αρραγούς και αυθύπαρκτης πολιτισμικής ταυτότητας, εναρμονίζοντας σε ένα ενιαίο όλο τη διπλή συνείδηση που τα στερεότυπα και ο κοινωνικός αποκλεισμός της επιβάλλουν (Du Bois, 1994:2), δυσκολεύεται να αυτονομηθεί. Ακόμα και οι μαρξιστικές της αναγνώσεις, ορίζονται και επηρεάζονται από τις ίδιες αναλυτικές κατηγορίες του εδραιωμένου δυτικού τρόπου ερμηνείας της φύσης, του κόσμου, της κοινωνίας και της ύπαρξης συνολικά, που συλλαμβάνει την έννοια της νεγροσύνης μέσα από την πολύπλοκη ταξινόμια του κυρίαρχου θεωρητικού λόγου.

Η νεγροσύνη στην ελληνική παιδική λογοτεχνία

Στην Ελλάδα, με προεξάρχον το εθνικό ζήτημα (βλέπε Τούρκοι και βόρειοι γείτονες) και όπου η μαύρη 'φυλή' έχει ισχνή παρουσία και δεν διαδραμάτισε ουσιαστικό ρόλο στις πολιτικές εξελίξεις, το ζήτημα των μαύρων – όπως είναι αναμενόμενο– δεν απέτελεσε σημαντική πηγή λογοτεχνικής έμπνευσης ή κοινωνικού προβληματισμού.

Εξάλλου, η λογοτεχνική παραγωγή⁹ για παιδιά στην Ελλάδα τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αι. είναι γενικά πενιχρή και δάνεια (Μουλά, 2005). Στις ιστορίες παιδικής λογοτεχνίας συγκαταλέγονται, ελλείψει άλλων κατάλληλων αναγνωσμάτων για παιδιά, μυθιστορήματα της mainstream λογοτεχνίας των ενηλίκων (Σακελλαρίου, 1987). Η χρήση και καθιέρωση της δημοτικής υπήρξε ίσως το επαναστατικότερο αίτημα που άρθρωσε ομόφωνα η ελληνική παιδική λογοτεχνία.

Η περίοδος από την οποία θα αντλήσουμε στοιχεία είναι το διάστημα από τις απαρχές της ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας μέχρι και τη δεκαετία του '70 (Αναγνωστόπουλος, 2001:198), όπου και συντελείται μια σημαντική στροφή παγκοσμίως στην κατεύθυνση του εκδημοκρατισμού της ζωής καθώς και μια ταυτόχρονη άνθηση στο

παιδικό βιβλίο. Στο εξής το κίνημα για την κατοχύρωση των πολιτικών δικαιωμάτων των μειονοτήτων που γιγαντώνεται παγκοσμίως, οδηγεί αναπόφευκτα σε ριζικές αναθεωρήσεις και ωριμότερες θέσεις πάνω στο θέμα των διακρίσεων, πράγμα που διοχετεύεται και στην παιδική λογοτεχνία.

Οι έλληνες συγγραφείς παιδικού βιβλίου, όταν οι συνθήκες τους το επιτρέπουν ¹⁰ γράφουν εισάγοντας δειλά στην ελληνική πραγματικότητα έναν κοινωνικό προβληματισμό. Οι ιστορικές εξελίξεις βέβαια αποτελούν μακράν τη βασική δεξαμενή της έμπνευσης των λογοτεχνών της περιόδου (βλέπε λογοτεχνία της Αντίστασης). Στην ελληνική λογοτεχνία το ζήτημα των διακρίσεων και της διαφορετικότητας θίγεται συνήθως μέσα από το μορφότυπο του εβραίου, καθόσον στην Ελλάδα ήταν η πολυπληθέστερη μειονοτική ομάδα (Kitroeff, 1986: 3-52)¹¹. Η παρουσία των εβραίων στην ελληνική λογοτεχνία (Αμπατζοπούλου, 1998) αντιστοιχεί στην παρουσία των μαύρων στην αμερικάνικη, δύο μειονότητες που λειτουργούν συμπληρωματικά. Σε ιστορικά βιβλία για Εβραϊόπουλα, όπως το *The story of Passover* (Benjamin Efron) ¹², η έξοδος από την Αίγυπτο παραλληλίζεται με τον αγώνα των μαύρων για απελευθέρωση από το ζυγό των λευκών και στα Εβραϊκά σχολεία, το ζήτημα της αποδοχής και ενσωμάτωσης των Εβραίων συνεξετάζονταν πάντα σε σχέση με αυτό των μαύρων.

Στην Ελλάδα, η κριτική στο θέμα των μειονοτήτων, ανώριμη ακόμα σε επίπεδο θεωρητικής συγκρότησης, προσαρμόζεται κυρίως στη λογική ενός ευρέος ανθρωπιστικού αιτήματος.

Απομένει να εξετάσουμε κατά πόσο η ενσωμάτωση των μαύρων χαρακτήρων στα παιδικά βιβλία προωθούν το όραμα της αλλαγής της κοινωνίας και της ισότητας των πολιτισμικών παραδόσεων, σύμφωνα με τις αρχές της πολυπολιτισμικής λογοτεχνίας ή αν αρκούνται στην υπόθαλψη ενός ναρκισσιστικού αυτο-αναστοχασμού της δυτικής κοινωνίας που οδηγεί στην άμβλυνση των ευθυνών των υπευθύνων (Mingshui Cai, 2002:16). Η αντιπροσώπευση της μούρης 'φυλής' στο διάστημα που εξετάζουμε δεν είναι ιδιαίτερα πλούσια στα κείμενα για παιδιά, καθόσον δεν αποτελούσε στοιχείο της βιωμένης πραγματικότητας ή παράγοντα της επικαιρότητας της Ελλάδας.

Σημαντική ποσοτικά είναι η εμφάνιση μαύρων χαρακτήρων σε παραλογοτεχνικά εικονογραφημένα έντυπα, μέσα από τα οποία διαιωνίζεται η παγιωμένη εικόνα των άγριων, απολίτιστων ανθρωποφάγων μαύρων (βλέπε το περιοδικό : 'Έξι ελληνόπουλα στην Αφρική, Αιχμάλωτοι των αγρίων, 1964) ¹³, που υπό την ευεργετική επιρροή ενός προηγμένου λευκού εξημερώνονται (χαρακτηριστική η εικονογραφία του τεύχους : Ο Ταρζάν ήρωας (Κάσσης, 1998 :190), όπου ο ημίγυμνος μυώδης ήρωας στέκεται όρθιος πάνω από τους καθισμένους – και προφανώς υποταγμένους– μαύρους γύρω του). Απόπειρα συμβιβασμού του ελληνικού στοιχείου με τη μαύρη ψυχή, αποτελεί ο Γκαούρ, που κυκλοφορεί εικονογραφημένος από την Άγκυρα το 1950 (Κάσσης, 1998:187-192). Μιγάς 'ελληνοαράπης', με νοσταλγία για την Ελλάδα, χωρίς να έχει ποτέ ζήσει εκεί, μεγαλουργεί όντας πάντα υποταγμένος στον Ταρζάν και του σώζει συστηματικά τη ζωή, ενώ ο ίδιος τον επιβουλεύεται. Εδώ, για τις ανάγκες του επιτυχούς συμβολισμού του Γκαούρ με την ιστορική μοίρα του Έλληνα να είναι υποτελής σε ανίκανους ισχυρούς δυνάστες (όπως οι Εγγλέζοι την αντίστοιχη περίοδο), οδηγούν στη δημιουργία ενός υβριδικού μορφότυπου, που για πρώτη φορά συμβιβάζει την ελληνικότητα με τη νεγροσύνη. Στο ίδιο μοτίβο, αλλά ανεστραμμένο και σε μορφή καρικατούρας, ο νάνος 'αράπης' Ποκοπίκος, έχει ζήσει στην Ελλάδα, είναι αστέρας, πνευματώδης και διαφέρει από τους ομόαιμους του.

Στα Τριάντα Διαλεχτά Παραμύθια (1969) ο μικρός 'αραπάκος' της ιστορίας υπακούει στα στερεότυπα της 'φυλής' του. Ντύνεται παρδαλά και ζωηρόχρωμα, σύμφωνα με την προκατάληψη περί έλλειψης αισθητικής – απόδειξη πρωτογονισμού– που αποδίδεται στους μαύρους, αλλά και ως ένδειξη της αισιοδοξίας που οφείλεται στην άγνοια ή στην απουσία φιλοδοξιών. Είναι χαριτωμένος, επινοητικός και καταφερτζής, καθώς καταφέρνει να ξεγελάσει τις τίγρεις και στο τέλος όχι μόνο γλυτώνει, αλλά ωφελείται ο ίδιος και η οικογένειά του από το λίπος τους. Είναι ένα αγαθοποιό στοιχείο που χαιρεί της στερεότυπης καπατσουσίνης της 'φυλής' του, αντισταθμιστικό μέτρο της έλλειψης λοιπών πόρων και μέσων επιβίωσης. Τέλος δεν θα μπορούσε παρά να είναι και πεινασμένος, καθόσον στον τρόπο ζωής του η τακτική λήψη τροφής δεν είναι συνηθισμένη.

Ο Πέτρος Πικρός ¹⁴ στο μυθιστόρημά του Από τον κόσμο που φεύγει στον κόσμο που έρχεται (1933) παρουσιάζει σε πρωταγωνιστικό ρόλο ένα νεαρό κορίτσι από τη χώρα των Κάφρων, με τη βοήθεια της οποίας οι δύο Έλληνες συμπρωταγωνιστές της καθοδηγούνται με ασφάλεια και γνωρίζουν τον μελλοντικό κόσμο. Η ανάληψη του πρωταγωνιστικού δυναμικού ρόλου από ένα κορίτσι και μάλιστα της μαύρης 'φυλής' θα μπορούσε να αποτελεί ανατρεπτική πρόταση σε σχέση με τα δεδομένα της εποχής, με μια μικρή διαφορά. Αν το κορίτσι δεν ήταν μαύρο μόνο στην ...καταγωγή. Σύμφωνα με τον Πικρό, οι εξελίξεις της επιστήμης είχαν επιτρέψει την αλλαγή του χρώματος του δέρματος του κοριτσιού, όπως εξάλλου συνέβαινε και σε όλη τη μαύρη 'φυλή', θεωρώντας το γεγονός κατάκτηση, μέσω της οποίας εξισώνονταν οι πολιτισμικές και φυλετικές διαφορές. «Από πολύ καιρό πια, το ξέρεις καλά, δεν υπάρχει τίποτα το ταπεινωτικό να ανήκει κανείς σε μια έγχρωμη 'φυλή'. Εδώ κι εκατό χρόνια περίπου κρατούσε ακόμα η απάνθρωπη αυτή πρόληψη. Πολλοί που περνούσαν για πολιτισμένοι, θεωρούσαν σαν υπάνθρωπους τους έγχρωμους.....βάζω στοιχείο πως δεν κατάλαβες ότι κι εγώ η ίδια είμαι μια πρώην μαύρη. Ακόμη κι όταν γεννήθηκα αν μ' έβλεπες τι αραπίνα ήμουνα, θα τρόμαζες. Από τότες όμως μ' άσπρισαν» (37). Δεν αντιλήφθηκε ο Πικρός ότι η λύση του προβλήματος δεν περνούσε μέσα από την αφομοίωση ή την εξάλειψη της ταυτότητας των μαύρων και την μαγική τους μεταμόρφωση σε λευκούς, αλλά μέσα από την αποδοχή της διαφορετικότητάς τους ¹⁵. Η παιδική λογοτεχνία δεν είχε ακόμα συλλάβει το πρόβλημα στην ολότητά του, αλλά προσπαθώντας να το θίξει, υιοθετούσε αθέλητα την αστική ρητορική της αφομοίωσης και δεν διέκρινε ακόμα την ποιοτική και ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στην αφομοίωση και την κοινωνική ένταξη ¹⁶.

Το διήγημα του Κώστα Σούκα, Ο μαύρος και ο άσπρος (1943) πραγματεύεται τη φιλία ανάμεσα σε δύο διαφορετικούς ανθρώπους, μέσα από το πρίσμα όμως του λευκού και της απαρámιλλης καλοσύνης του, που κατάφερε και εξημέρωσε τα άγρια ένστικτα του μαύρου. Η ιδιαιτερότητα του Χρήστου και η αξόδευτη τρυφερότητα που του περίσσεψε μετά τον πρόωρο χαμό της μάνας του, τον οδηγεί στα καράβια, όπου και γνωρίζεται με τον Μπραίμη. Τον ευεργετεί με την μεγαλοψυχία του και έκτοτε αυτός μετατρέπεται στον πιο αφοσιωμένο φίλο που έκανε ποτέ άνθρωπος. Έτσι και στο μοιραίο ναυάγιο ο Μπραίμης σώζει

αυτοθυσιαζόμενος το Χρήστο και ηρωοποιείται. Ο συγγραφέας, παρά την βαθιά ευαισθησία με την οποία αφηγείται την ιστορία και παρά την τελική ανάδειξη του μαύρου σε ήρωα, προβάλλοντας την ανθρωπιά και την καλοσύνη του Χρήστου ως εξευμενιστικές δυνάμεις που δαμάζουν τα φονικά ένστικτα του απολιτιστικού μαύρου, υπακούει άθελά του στα στερεότυπα, που θέλουν τους μαύρους άγριους και σε χρεία εκπολιτιστικών παρεμβάσεων από τους λευκούς. Η δε δικαίωση του Μπραϊμή μέσα από τη θυσία του, υπάγεται στην ίδια λογική –‘σύνδρομο’ της ‘άσσης’ ή της ‘εναρμόνισης’– με την οποία η παιδική λογοτεχνία μέχρι σήμερα επιχειρεί να προσεγγίσει το θέμα των μεταναστών (Καρακίσιος, 2005).

Η Τατιάνα Γκρίτση- Μιλλιέξ στο Δρόμο των Αγγέλων (1950), την υποβαθμισμένη αυτή συνοικία της Μαρσίλλιας, στο αλλόκοτο συνονθύλευμα ανθρώπων που τον κατοικούν προσθέτει και τη φιγούρα ενός μαύρου. Η τρομερή εικόνα του που προκαλεί αρχικά το φόβο στο μικρό Αντρέα, αποδεικνύεται να ανήκει σε έναν καλόκαρδο και αφελή γίγαντα που συντρέχει στις δυσκολίες των γειτόνων του, προσφέροντας εθελοντικά τη χειρωνακτική του εργασία ή παρηγορώντας τους με το τραγούδι του. Ο μαύρος του Δρόμου των Αγγέλων ενσωματώνεται φυσικά στο ανθρωπομάζωμα της γειτονιάς, κοινός παρονομαστής του οποίου ήταν οι συνθήκες έσχατης φτώχειας που ενώνουν τους ανθρώπους και υπογραμμίζουν τη βαθύτερη ουσία τους.

Το Αραπάκι του Νίκου Παπαπερικλή (1956), καρπός του έρωτα του Δημητρώ με την Κική την αραπίνα, γεννιέται στο Κογκό και μετά το θάνατο της μητέρας του μεταφυτεύεται στον ελληνικό νησί, όπου ο πατέρας του ξαναπαντρεύεται μια ευγενική και συμπονετική γυναίκα. Οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα των αμόρφωτων επαρχιωτών παρελαύνουν σε όλο τους το ειδικό μεγαλείο, μέσα από τη φωνή του Βιρτζίνια, που νοσταλγεί τις μέρες του στον Αμερικάνικο Νότο, όταν οι καλοί χριστιανοί σκότωναν τους αράπηδες για να κερδίσουν το εισιτήριο για τον παράδεισο. Από την άλλη στο πρόσωπο της μαμάς Πανούλας και του δασκάλου η ανθρωπίνη καλοσύνη αντισταθμίζει τη στυγερή ωμότητα του επαρχιακού ρατσισμού. Το Αραπάκι εντέλει καταφέρνει να γίνει αποδεκτό στην κοινότητα των συνομηλικών του και μάλιστα να κερδίσει την εύνοια της όμορφης ξανθής Μαλαμίτσας, όταν με μια πράξη εξαιρετικής γενναιότητας σώζει τον Τολιό –γιο του διώκτη του Βιρτζίνια– από βέβαιο πνιγμό. Για άλλη μια φορά η ηρωική πράξη επιτρέπει στο μαύρο παιδί να επιβιώσει κοινωνικά, σε μια λογική που απαιτεί από τους μαύρους να αποδεικνύουν συνεχώς την αξία τους, ενώ παραχωρεί στους λευκούς το προνόμιο του κριτή. Οι λογοτέχνες καταγγέλλουν την κατάφωρη κοινωνική αδικία και αμύνονται υπέρ των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, χωρίς ακόμα να είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν και να προσεγγίσουν την κουλτούρα των μαύρων ως κάτι αυθιπόστατο, στην κατεύθυνση της διαπολιτισμικής κατανόησης. Το αίτημα εξέλλου για τη δεκαετία του '50 ήταν εντελώς ανώριμο.

Παρόμοια περίπτωση ηρωικής παρέμβασης (βλέπε νωρίτερα ‘σύνδρομο της άσσης’) ενός «Αράπη» του Γιούνες, έχουμε και στην Αριάννη του Στρατή Τσίρκα (1962)¹⁷. Η προσωπικότητά του οικοδομείται σε αντιδιαστολή με αυτήν του ρατσιστή και αλαζόνα συζύγου της Αριάννης, ο οποίος αναφέρεται υποτιμητικά στους ‘αραπάδες’ και ανερυθρίαστα υποστηρίζει ότι οι λευκοί είναι δικαιωματικά κύριοι του τόπου. Το κρίσιμο βράδυ της αιμορραγίας της κόρης του, ο πατέρας απουσίαζε χαρτοπαίζοντας, αλλά η απανταχού παρούσα προστατευτική φιγούρα του Γιούνες, έσωσε την κατάσταση. Καταφεύγοντας ακόμα και στη χρήση βίας αποσπά με τον υπερβάλλοντα ζήλο του τη βοήθεια του λευκού γιατρού και σώζει το κορίτσι. Με τον τρόπο αυτόν αναδεικνύεται σε Άνθρωπο με Α κεφαλαίο, ενώ ταυτόχρονα στηλιτεύεται ο σωβινισμός των λευκών¹⁸.

Κάτι ανάλογο, μόνο πιο απερίφραστα δοσμένο συμβαίνει στο Αραπάκι της Εύρης Βαρίκα Μοσκόβη¹⁹, σε μια ιστορία –αναδρομικής αφήγησης του μπαρμα- Μιχάλη, όταν γέροντας πια ανακαλεί συγκινημένος στη μνήμη του, μια εμπειρία από την παιδική του ηλικία. Έχοντας επισκεφτεί τον εύπορο θείο του στην Αφρική, με σκοπό να γλυτώσει από τη φτώχεια της πατρίδας του και να εγκατασταθεί μόνιμα²⁰, γνώρισε από κοντά και τους ντόπιους. Οι πρώτες του εντυπώσεις δεν ξεφεύγουν από το στερεότυπο. Μικρά εξαθλιωμένα, βρώμικα και πεινασμένα παιδιά, να ζητιανεύουν μπαζίσι. Το Αραπάκι της ιστορίας, αν και θύμα περιφρόνησης και χλευασμού από τους μικρούς λευκούς, σώζει τον Μιχάλη από τον καρχαρία, την ίδια στιγμή που οι λευκοί φίλοι του δειλίασαν και φρόντισαν να σωθούν οι ίδιοι. Κι εδώ τα στερεότυπα επαναλαμβάνονται εμφατικά. Τα λευκά παιδιά των αποικιοκρατών θεωρούν ότι τους μαύρους δεν τους τρώνε τα σκυλόψαρα γιατί δεν είναι άνθρωποι, καθώς και ότι δεν έχουν καρδιά και αισθήματα. Βέβαια στο τέλος αποδεικνύεται περίτρανα το αντίθετο. Το εντυπωσιακό είναι ότι στο κείμενο που ακολουθεί ως επεξηγηματικό σχόλιο της ιστορίας, τονίζεται η πατριδολατρεία των Ελλήνων, το επιχειρηματικό τους δαιμόνιο και η έμφυτη ελληνική δημιουργικότητα, ισodύναμα με την ηρωική πράξη του Μούσα, διαμορφώνοντας ένα ερμηνευτικό πλαίσιο που υποβαθμίζει τη σημασία της.

Η ιστορία του Αβραάμ Λίνκολν προσέλκυσε το ενδιαφέρον της ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας²¹. Στον τόμο Μεγάλοι Άνθρωποι του Άλκη Τροπαιάτη, η πρώτη βιογραφική μυθιστορηματική αφήγηση είναι αφιερωμένη στη ζωή του Λίνκολν, με έμφαση σε ένα περιστατικό από την παιδική του ηλικία, που σημάδεψε και καθόρισε τη μετέπειτα στάση του υπέρ της υπεράσπισης των δικαιωμάτων των μαύρων. Σώζοντας με δική του πρωτοβουλία το μικρό μαυράκι και ερχόμενος έτσι σε ρήξη με τη λευκή πλειοψηφία, διάλεξε το δύσκολο δρόμο της υπεράσπισης των αδύναμων, αδιαφορώντας για τα εμπόδια. Οι μαύροι της ιστορίας, θύματα εκμετάλλευσης και αγριότητας των λευκών, τρέφουν απόλυτη αφοσίωση έως και λατρεία στο πρόσωπό του και τον αναγνωρίζουν ως σωτήρα και ευεργέτη τους. Η αναγγελία της δολοφονίας του προκαλεί κύμα πένθους και οδύνης στους μαύρους, που αποδείχνονται ευγνώμονες και ευαίσθητοι.

Στα Παιδιά του ήλιου και της θάλασσας του Γιάννη Μαγκλή (1963)²², η παρουσίαση των μαύρων διαφέρει από τις προγενέστερες. Η επίσκεψη των σφουγγαράδων στο λιμάνι της Αφρικανικής Ντέρνας μας οδηγεί στην αγορά των «Αραπάδων». Οι ντόπιοι παρουσιάζονται μειλίχιοι, ευγενικοί, ειρηνικοί αλλά ταυτόχρονα δουλοπρεπείς, φοβισμένοι και υποτακτικοί στους λευκούς αφέντες. Δεν λείπουν όμως και τα ηρωικά επαναστατικά πρότυπα, όπως ο Ομέρ Μουχτάρ, που εμπυχώνει το λαό και αποτελεί το ίνδαλμα και την ελπίδα του για την απελευθέρωση από το ζυγό των Ιταλών κατακτητών. Αυτός ακόμα κι όταν συλλαμβάνεται επιδεικνύει τέτοια παλληκαριά και παρρησία που αποσπά το θαυμασμό από όλους.

Η δε αρχή της διαφυλετικής φιλίας επιβραβεύεται μέσα από την άδολη, καρδιακή σχέση του καπετάν-Γιώργη και του μαύρου αφέντη Αμπού Μπάκαρ (είναι αδελφοποιητοί), τους οποίους συνδέει το κοινό τους μίσος για την

αδικία και την εκμετάλλευση. Αυτή η ισότιμη σχέση υπογραμμίζει τις δυνατότητες των ανθρώπων να επικοινωνήσουν και να αγαπηθούν, παρά τις πολιτισμικές τους διαφορές και συνιστά τον έναν πόλο της θεμελιώδους αντίθεσης λαός εναντίον φασισμού, αντίθεση που υπερκερνά όλων των άλλων ειδών τις διαφορές, όπως τη φυλετική. Στο επόμενο διήγημα 'Ένας παράξενος άνθρωπος', ο αλλόκοτος, μοναχικός Θρασύβουλος οδηγείται στην Αφρική, αναζητώντας καλύτερους ανθρώπους. Ο αναγκαστικός εκχριστιανισμός των μαύρων και η προσχηματική από μέρους τους αποδοχή του, παρουσιάζεται ως η αιτία των μεταξύ τους ερίδων και συμφορών. Οι λευκοί για άλλη μια φορά, προωθώντας τα συμφέροντά τους διχάζουν και σπείρουν τη διχόνοια στις αγνές μαύρες ψυχές. Η αφέλεια κι η αμάθεια τους εκδηλώνεται στην αδυναμία τους να συλλάβουν τη διαφορά ανάμεσα στην έννοια της οριστικής και της προσωρινής απουσίας. Κάθε φορά που έλειπε ο αφέντης τους για πάνω από μια μέρα, θεωρώντας τον νεκρό, λεηλατούσαν την περιουσία του, χωρίς όμως να αντιλαμβάνονται το ανήθικο της πράξης τους, πράγμα που αποδεικνύει τη διαφορετικότητα των ηθικών κωδικών αλλά και τη δύναμη των δεισιδαιμονιών στη δική τους κουλτούρα. Η απουσία παιδείας εξάλλου και οι προλήψεις που ταλανίζουν την αμόρφωτη μάζα των μαύρων αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς στις αντίστοιχες περιγραφές ²³.

Συμπεράσματα

Η μαύρη 'φυλή' στην ελληνική παιδική λογοτεχνία αντιμετωπίζεται μεν ευμενώς αλλά υπο-παρουσιάζεται και επιπλέον συλλαμβάνεται μέσα από το πρίσμα συνήθων συνδρόμων, όπως αυτά της 'όασης', της 'βιολογικοποίησης', της 'αποϊστοριοποίησης', του 'ελλείμματος' ή της 'εναρμόνισης'. Σε όλες τις παραπάνω εμφανίσεις του μαύρου στοιχείου σε κείμενα και έντυπα για παιδιά, πουθενά η εστίαση δεν γίνεται εσωτερική και η οπτική γωνία της αφήγησης δεν είναι ποτέ αυτή του μαύρου χαρακτήρα. Εκτός από τον Αμπού Μπάκαρ του Μαγκλή, που αποδίδεται πιο αποστρογγυλωμένα και είναι ο πιο σάρκινος, υπαρκτός και αυθεντικός εκπρόσωπος της μαύρης 'φυλής' στο σώμα των πηγών που εξετάσαμε, κανένας άλλος μαύρος δεν καταφέρνει να αρθρώσει λόγο, ώστε να μετατραπεί σε αυτοτελή 'ιδεολόγο' ²⁴, υπό την έννοια που δίνει ο Bakhtin στον όρο, δηλαδή σε υποκειμένο που καταλαμβάνει διακεκριμένη κοινωνική και διαλογική θέση σε σχέση με τους υπόλοιπους και τον αναπαριστώμενο κόσμο, μέσα από την οποία αντιπροσωπεύει μια ορισμένη κοσμοαντίληψη (Bakhtin, 1981: 332-333).

Η προσέγγιση της μαύρης 'φυλής' διακρίνεται κατά κύριο λόγο από πατερναλιστική - προστατευτική συμπάθεια και δεν διαπνέεται από πνεύμα εξισωτικό ή λόγο πολιτικό. Μολονότι οι ιστορίες αναπτύσσουν ευαισθησία απέναντι στην κοινωνική αδικία, δεν δίνεται έμφαση στην ιδιαίτερη κουλτούρα των μαύρων και δεν καταφάσκονται οι πολιτιστικές τους ιδιαιτερότητες, ώστε να ενθαρρύνεται μέσα από αυτό, το όραμα της αλλαγής. Στις σπάνιες εμφανίσεις τους οι εκπρόσωποι της μαύρης 'φυλής', συμβολοποιώντας εξ ορισμού το εξωτικό στο ελληνικό συλλογικό φαντασιακό δεν συλλαμβάνονται με ιδιαίτερη επίνοια, αλλά τυποποιούνται στη μήτρα του εξωτικού Άλλου, μακρινού και ανοίκειου μαζί. Έτσι καταλήγουν σε μια προβλέψιμη στερεότυπη παρουσίαση, που επιβεβαιώνει την κυριαρχία του εξουσιαστικού μοντέλου σκέψης. Η αποσπασματικά αμερόληπτη εμφάνιση των μαύρων στα κείμενα του Μαγκλή δεν αρκεί για να διατυπωθεί ένας γενικός κανόνας που να αποδεικνύει την ωρίμανση της σκέψης των λογοτεχνών στο ζήτημα των φυλετικών ταυτοτήτων, η οποία δεν αυτονομείται από τις επικρατούσες ιδεολογικές συμβάσεις.

¹ Για την εξέλιξη και τις εκδοχές του μύθου, από την επικύρωση του στερεότυπου μέχρι την ανατροπή του, αλλά και μια αναλυτική εξέταση της μεταγραφής του Μισέλ Τουρνιέ, Παρασκευάς ή Στις μονές του Ειρηνικού (1967) για ενήλικες και Παρασκευάς ή Πρωτόγονη ζωή (1971) για παιδιά, βλέπε Ζερβού, 1993:171-187.

² Στο 'σύνδρομο της βιολογικοποίησης' οι διαφορές των 'φυλών' εξηγούνται δαρβινιστικά, στο 'σύνδρομο της εναρμόνισης' η 'κατώτερη' ομάδα αλλάζει σταδιακά και προσαρμόζεται στο 'ανώτερο' πολιτισμικό πρότυπο, στο 'σύνδρομο της όασης', ένα άτομο από την 'κατώτερη' ομάδα κατ' εξαίρεση, αποδέχεται τον κυρίαρχο τρόπο ζωής των άλλων, στο 'σύνδρομο του ελλείμματος' η κατάσταση της μειονοτικής ομάδας κρίνεται καλύτερη συγκριτικά με τα στάνταρτς της θετικής ομάδας, στο 'σύνδρομο της βίας' οι μειονότητες εμφανίζονται ως εγκληματικά στοιχεία και σε αυτό της 'αποϊστοριοποίησης' η ιστορία ενός λαού ή ομάδας παρουσιάζεται μεροληπτικά και αποσπασματικά. Βλέπε: Ρατσιστικά πρότυπα σε βιβλία και μέσα ενημέρωσης στο Διαπολιτισμικότητα και Δημόσια Διοίκηση, Μάρτιος 2008, ΕΚΔΔΑ, Υπουργείο Εσωτερικών, Ρόδος.

³ Jim Crow laws 1876-1965: Οι νόμοι αυτοί επέβαλλαν διαχωριστικά όρια στους δημόσιους χώρους, υπηρεσίες και θεσμούς στη βάση της φυλετικής διαφοράς, σε βάρος των μαύρων της Αμερικής.

⁴ Ο όρος στερεότυπο πηγάζει από την τυπογραφία, που πρωτοχρησιμοποιήθηκε το 1798. Ο αμερικανός δημοσιογράφος Walter Lippman εγκαινίασε τη μεταφορική του χρήση το 1922 και έκτοτε όταν μιλάμε για στερεότυπα αναφερόμαστε σε ιδέες, δέσμιες προκαταλήψεων, που διακρίνονται από ακαμψία, μονιμότητα και απουσία ποικιλίας (Stroebe W.-Insko C.A.:4). Σύμφωνα με έναν ευρύτερο ορισμό, τα στερεότυπα αποδίδουν τα χαρακτηριστικά μιας ομάδας στο σύνολο των μελών της, επιβάλλοντας μια υπερβολική-ισοπεδωτική ομοιογένεια (Milner D., 1983).

⁵ Αυτός ο μορφότυπος για τους μαύρους εντοπίζεται πολύ συχνά στη λογοτεχνία για παιδιά και νέους και όχι μόνο στην Αμερική του 50. Βλέπε : Βούλα, Παπαγιάννη (2000), Οδηγός ανίχνευσης ρατσιστικών προτύπων σε βιβλία για παιδιά και νέους, ΚΕΔΑ Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

⁶ Ενώ λοιπόν η αριστερή παιδική λογοτεχνία στην Αμερική μεταξύ 1930 και 1960 χαρακτηρίζεται από ένα έντονο αντιρατσιστικό πνεύμα, η παιδική λογοτεχνία της Ευρώπης την ίδια περίοδο δεν παρουσιάζει παρόμοια ετοιμότητα και ευαισθησία πάνω στο θέμα του ρατσισμού (Mickenberg Julia L., 2006: 73). Από την άλλη πλευρά, στην Ευρώπη τονίζονται περισσότερο οι διαφορές των εθνικών ομάδων και κεντρικό μέρος στη συλλογιστική της Ευρωπαϊκής παιδικής λογοτεχνίας καταλαμβάνει η γεφύρωσή τους (Mickenberg Julia L., 2006: 118).

⁷ Πρόλογος στην Ανθολογία της καινούριας νέγρικης και μαδαγασκαρικής ποίησης, γραμμένης στα γαλλικά, το 1948.

⁸ Η νεγροσύνη υπήρξε ένα λογοτεχνικό και ιδεολογικό κίνημα που ξεκίνησε από Γάλλους μαύρους διανοούμενους, με μαρξιστικές επιρροές και έδωσε έμφαση και αξία στην παραδοσιακή αφρικανική κουλτούρα. Νεγροσύνη συνεπώς είναι ό,τι αντιπροσωπεύει την κουλτούρα της μαύρης φυλής και ορίζεται εξ αντιδιαστολής με το παράδειγμα- κανόνα που συνιστά ο πολιτισμός των λευκών. Ο όρος πρωτοεμφανίστηκε το 1935 από τον Aimé Césaire στο τρίτο τεύχος του L'Étudiant noir, ενός παρισινού περιοδικού που ίδρυσαν ο ίδιος, μαζί με

τους Léopold Senghor, Léon Damas, Gilbert Gratiant, Leonard Sainville, and Paulette Nardal. Συναντάται ξανά από τον Césaire στο Cahier d'un retour au pays natal (1939). Ο όρος νέγρος παύει να έχει τις αρνητικές συνδηλώσεις του παρελθόντος και συνοψίζει την απόρριψη της πολιτιστικής αφομοίωσης από τους δυτικούς αποικιοκράτες.

⁹ Κατά τον Brecht, τον Benjamin, τον Macherey και άλλους μαρξιστές κριτικούς ο συγγραφέας είναι πρωταρχικά παραγωγός, όπως και κάθε άλλος κατασκευαστής ενός κοινωνικού προϊόντος (βλέπε Pierre Macherey 1966/ Pierre Macherey, Etienne Balibar (1980). Μια υλιστική προσέγγιση της λογοτεχνίας και της γλώσσας, εκδ. Αγώνας). Ο Althusser επίσης χρησιμοποιεί τον όρο πρακτική, εννοώντας κάθε διαδικασία μετασχηματισμού μιας καθορισμένης ανθρώπινης εργασίας με τη χρησιμοποίηση καθορισμένων μέσων. Αυτό εφαρμόζεται εκτός των άλλων στην πρακτική που γνωρίζουμε σαν τέχνη (Althusser, 1978).

¹⁰ Ήδη το Μεταξικό καθεστώς (βλέπε μεταξικό δόγμα των νιάτων) απέτρεπε τους πεζογράφους από τον κοινωνικό προβληματισμό και τους ωθούσε στο ιστορικό παρελθόν ή στην αμέριμνη εφηβική ηλικία, στην οποία αναζητούν τη θαλπωρή του παρελθόντος (Τζιόβας Δημήτρης, 1989: 146). «Ο Μεταξάς ήρθε να σώσει τον τόπο από τον «διχασμό», από τον «κομματισμό» και να εξασφαλίσει την ομόνοια ανάμεσα σε όλους τους Έλληνες...ούτε είχε ανάγκη να σπρώξει τον παρεμβατισμό στο σημείο να υποδεικνύει στους δημοσιογράφους και τους λογοτέχνες τι να γράφουν. Ήταν αρκετό να τους αποτρέψει από τον κοινωνικό προβληματισμό ...και από την επαναστατικότητα»: Vitti Mario, 1995:186. Επιπλέον, οι αλληπάλληλες αυταρχικές κυβερνήσεις, η πολιτική αστάθεια, η κατοχή και ο εμφύλιος, το παρακράτος κ.λ.π. απέτρεπαν από τον κοινωνικό προβληματισμό και τον καθιστούσαν επικίνδυνο για τη συγγραφική ιδιότητα.

¹¹ Kitroeff Alexandros (1986), 'The Jews of Modern Greece: A bibliography', Modern Greek Society, 14 : 3-52.

¹² Efron Benjamin (1952). The Story of Passover, New York: Committee for Progressive Jewish Education:14 σε Secular Yiddish Schools of America's Collection, folder 4. Στην προσευχή τους οι Εβραίοι εύχονται να έλθει κάποτε μια μέρα όπου όλοι οι άνθρωποι, λευκοί και μαύροι, θα βαδίζουν χέρι- χέρι, ελεύθεροι και ίσοι παντού στον κόσμο.

¹³ Κάσσης Δ. Κυριάκος (1998). Ελληνική παραλογοτεχνία – Κόμικς, εκδ. Ιχώρ και Α.Λ.Λ.Ε.Α.Σ., Αθήνα: 128.

¹⁴ Αναλυτικά για το έργο του Π. Πικρού βλέπε : Μπάρτζης Γιάννης Δ., (2006). Πέτρος Πικρός.1894-1956: Στράτευση, αντιπαραθέσεις, πικρίες στη λογοτεχνία του Μεσοπολέμου, Αθήνα, εκδ. Σταμούλης / Επιθεώρηση Παιδικής λογοτεχνίας, Αφιέρωμα στον Πέτρο Πικρό, 1986, Αθήνα, Καστανιώτης.

¹⁵ Στο Αραπάκι της Δανάης Τσουκαλά (δεκαετία 80-90) η υπόθεση ξετυλίγεται στην Ελλάδα, όπου και είναι εγκατεστημένη η οικογένειά του. Το παιδί αντιμετωπίζεται ως αξιοπερίεργο όν από τον περίγυρό του. Οι συμμαθητές του απορούν για το χρώμα του, λες και ζούσαν σε συνθήκες πλήρους άγνοιας αναφορικά με την ύπαρξη άλλων φυλών και μοιάζουν να τον φοβούνται. Μόνο ο Άγγελος, ευγενική ψυχή, τον αποδέχεται και τον συντροφεύει. Το παιδί νιώθει ολοένα και πιο άβολα με το χρώμα του, μέχρι τη μέρα, που περνώντας έξω από ένα σιδεράδικο, γνωρίζει ένα άλλο παιδί, το Θανάση που εργάζεται εκεί και παρατηρεί το επίσης σκούρο από τις συνθήκες της δουλειάς του δέρμα του. Σε αυτό το σημείο η φυλετική με την ταξική ανισότητα συναντιούνται και εξισώνονται. Παρερμηνεύοντας την ιδιότητα του πυρωμένου σίδερου να λευκαίνει όταν φτάνει τη μέγιστη θερμοκρασία, το αραπάκι συλλαμβάνει την ιδέα να το χρησιμοποιήσει ώστε να αλλάξει και ο ίδιος το χρώμα του, ώστε να μην διαφέρει από τους άλλους. Ευτυχώς η σωτήρια και έγκαιρη παρέμβαση της γιαγιάς του αποτρέπει την τραγική εξέλιξη.

¹⁶ Έννοιες όπως ένταξη, ενσωμάτωση, ενοποίηση, πολυπολιτισμικότητα, διαπολιτισμικότητα δεν είναι ξεκαθαρισμένες. Υπάρχει ακόμα θεωρητικό έλλειμμα. Η κοινωνική ένταξη βασίζεται στην υιοθέτηση της πολιτισμικής διαφορετικότητας, ενώ η αφομοίωση απαιτεί από τα μέλη της μειονοτικής ομάδας να περιέλθουν σε 'αναγκαστικές' καταστάσεις, να απορρίψουν, να αρνηθούν ή να ελαχιστοποιήσουν την πολιτισμική τους ταυτότητα για να εξασφαλίσουν ίση πρόσβαση στην εργασία και σε υπηρεσίες, ώστε να αποφύγουν την διάκριση (Βακαλιός Θ., Κανακίδου Ε., Παναγιωτίδης Ν., Παπαγιάννη Β., 1997: 17).

¹⁷ Συνεξετάζουμε την Αριάγνη, μολονότι δεν αποτελεί κείμενο παιδικής λογοτεχνίας, διότι απαντάται σε ανθολόγια κειμένων νεοελληνικής λογοτεχνίας που χρησιμοποιούνται στη μέση εκπαίδευση. Μάλιστα το συγκεκριμένο απόσπασμα συμπεριλαμβανόταν στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ' Λυκείου Κείμενα Νεοελληνικής λογοτεχνίας, που χρησιμοποιούσαν ως το 2000 (σσ. 152-159).

¹⁸ Για το πάθος της αλήθειας και τη μεγάλη κλίμακα της ανθρωπιάς που χαρακτηρίζουν την Αριάγνη του Τσίρκα, μιλά ο Δ. Ραυτόπουλος, 1963, Στρατή Τσίρκα, Ακυβέρνητες Πολιτείες – Αριάγνη, ΕΤ, τεύχος 104, Αύγουστος, σ.217.

¹⁹ Από τον 7ο τόμο της Συλλογής διηγημάτων: Τα Αγαπημένα μου διηγήματα (Δ. Γιάκος- Α. Τροπαιάτης), γύρω στα τέλη της δεκαετίας του 60 (68-70). Ο τόμος δε φέρει χρονολογική ένδειξη, αλλά σύμφωνα με τις πληροφορίες του εκδότη κυκλοφόρησε την περίοδο που αναφέρουμε.

²⁰ Στη συνέχεια όμως, η νοσταλγία για την πατρίδα τον έκανε να αρνηθεί την προοπτική της πλούσιας ζωής και να επιστρέψει πίσω.

²¹ Η ζωή του Αβραάμ Λίνκολν, με έμφαση στην αντιρατσιστική του δράση, εμπνέει την αριστερή π.λ. και μεταφέρεται σε έργα όπως του Eric Lucas, Corky (στην ιστορία Buckhorn Valley Tales- 1938), της Meridel LeSueur, Nancy Hanks of Wilderness Road: a story of Abraham Lincoln's mother (1949), και River Road, The story of Abraham Lincoln (1954). Η πατρική φιγούρα του Λίνκολν αγκαλιάζει με συμπάθεια και μεγαλοψυχία τους μαύρους και τους αναγνωρίζει το δικαίωμα στην ύπαρξη. Οι μαύροι παρουσιάζονται ευνοημένοι και ευγνώμονες απέναντι στο λευκό μεταρρυθμιστή, υπογραμμίζοντας τη δυνατότητα της διαφυλετικής αλληλεγγύης.

²² Το ομώνυμο διήγημα έχει τη δομή ενός Bildungsroman, εφόσον παρακολουθούμε την πορεία του νεαρού πρωταγωνιστή από τα παιδικά του χρόνια, τις περιπλανήσεις και τις περιπέτειές του στη θάλασσα ως την ενηλικίωση του, την μόνιμη επιστροφή στην πατρίδα του και το γάμο του. Για έναν ορισμό του είδους βλέπε: Moretti Franco (1987). The way of the world, Thetford Press, Norfolk, 1987: 4-10 / Jurgen Jacobs (1972). Wilhelm Meister und seine Bruder, Wilhelm Fink Verlag, Munchen : 10-16.

²³ Βλ. και Willard Price, African Adventure, 1963, βιβλίο που αποτέλεσε σταθμό στην παρουσίαση των μαύρων στην παιδική λογοτεχνία και γνώρισε αλληπάλληλες εκδόσεις ως και το 1993.

²⁴ Ideologue είναι ο όρος του Bakhtin και ideologeme ο λόγος που αντιστοιχεί σε τέτοιου τύπου μυθιστορηματικούς ήρωες (Bakhtin, 1981:332-333).

Ελληνική και μεταφρασμένη βιβλιογραφία

- Αλτουσέρ, Λ. (1978). Για τον Μαρξ, Αθήνα: Γράμματα.
- Αμπατζοπούλου, Φραγκίσκη (1998). Ο Άλλος εν διωγμώ, Η εικόνα του εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας, Αθήνα. Θεμέλιο.
- Αναγνωστόπουλος, Β. Δ. (2001). Ιδεολογία και παιδική λογοτεχνία, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Αυγέρης, Μάρκος (1964). 'Μερικά προβλήματα ιδεολογίας της τέχνης', Ελληνική Αριστερά, τεύχος 7, Φεβρουάριος 1964, σσ.49-55.
- Βακαλιός Θ., Κανακίδου Ε., Παναγιωτίδη Ν., Παπαγιάννη Β. (1997). Το πρόβλημα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στη Δυτική Θράκη, Αθήνα, Gutenberg.
- Bourdieu, Pierre (20045). Η Διάκριση, (μτφρ. Κική Καψαμπέλη, πρόλογος Νίκος Παναγιωτόπουλος), Αθήνα, Πατάκης.
- Επιθεώρηση Παιδικής λογοτεχνίας (1986), Αφιέρωμα στον Πέτρο Πικρό, Αθήνα, Καστανιώτης.
- Ζερβού, Αλεξάνδρα (1992). Λογοκρισία και αντιστάσεις στα κείμενα των παιδικών μας χρόνων, Αθήνα, Οδυσσέας.
- Καρακίτιος, Ανδρέας (2005). 'Αναπαραστάσεις του μετανάστη στο παιδικό μυθιστόρημα', Κείμενα, Εργαστήριο Λόγου και Πολιτισμού, τεύχος 3, Δεκέμβριος 2005.
- Καραλή, Αιμιλία (2005). 'Μια ημιτελής άνοιξη, Ιδεολογία, πολιτική και λογοτεχνία', Επιθεώρηση Τέχνης (1954-1967), Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.
- Κάσσης, Δ. Κυριάκος (1998). Ελληνική παραλογοτεχνία – Κόμικς, Αθήνα, Ιχώρ και Α.Λ.Λ.Ε.Α.Σ.
- Macherey P., Balibar E. (1980). Μια υλιστική προσέγγιση της λογοτεχνίας και της γλώσσας, Αγώνας.
- Μουλά, Ευαγγελία (2005). 'Το δίλημμα 'Παράδοση- Μοντερνισμός' και η αρχή της ελληνικότητας στο πεδίο του παιδικού βιβλίου', Διαδρομές, τεύχος 20, Χειμώνας 2005.
- Μπάρτζης, Γιάννης Δ. (2006). Πέτρος Πικρός. 1894-1956: Στράτευση, αντιπαραθέσεις, πικρίες στη λογοτεχνία του Μεσοπολέμου, Αθήνα, Σταμούλης.
- Παπαγιάννη, Βούλα (2000). Οδηγός ανίχνευσης ρατσιστικών προτύπων σε βιβλία για παιδιά και νέους, ΚΕΔΑ Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Ρατσιστικά πρότυπα σε βιβλία και μέσα ενημέρωσης στο Διαπολιτισμικότητα και Δημόσια Διοίκηση, Μάρτιος 2008, ΕΚΔΔΑ, Υπουργείο Εσωτερικών, Ρόδος.
- Ραυτόπουλος, Δ. (1963). 'Στρατή Τσίρκα, Ακυβέρνητες Πολιτείες – Αριάγνη', Επιθεώρηση Τέχνης, τεύχος 104, Αύγουστος, σσ. 216-222.
- Σακελλαρίου, Χάρης (19875). Ιστορία της παιδικής λογοτεχνίας, Αθήνα, Φιλιππότης.
- Sartre, Jean Paul (1965). 'Ο Μαύρος Ορφέας', (μτφρ. Ρένα Χατζηδάκη) Επιθεώρηση Τέχνης, τχ.130-132, Νοέμβριος- Δεκέμβριος, σσ. 380-403./ Sartre, Jean-Paul. (1948). "Orphée Noir." Anthologie de la nouvelle poésie nègre et malgache. ed. Léopold Senghor. Paris: Presses Universitaires de France. p. xiv
- Τουρέ, Σκεύ (1961). 'Τα προβλήματα της μαύρης κουλουράς' (μτφρ. Δ. Μπιτζιλέκη), Επιθεώρηση Τέχνης, τχ.73-74, Ιανουάριος - Φεβρουάριος, σσ.26-33.
- Τζιόβας, Δημήτρης (1989). Οι μεταμορφώσεις του Εθνισμού και το ιδεολόγημα της Ελληνικότητας στο Μεσοπόλεμο, Αθήνα, Οδυσσέας.
- Vitti, Mario (1995). Η γενιά του Τριάντα. Ιδεολογία και Μορφή, Αθήνα, Ερμής.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Adell, Sandra (1994). Double Consciousness/Double Bind: Theoretical Issues in Twentieth Century Black Literature, Urbana: U of Illinois Press.
- Bakhtin, M.M. (1981). The Dialogic Imagination—Four essays by M.M. Bakhtin, (translated by Caryl Emerson and Michael Holquist, edited by Michael Holquist), Austin: The University of Texas (Original Russian edition, 1975)
- Becker, Joerg (1973). Racism in Children's and Young People's Literature in the Western World, Journal of Peace Research.1973; 10, pp. 295-303.
- Du Bois, W. E. B. (1994). "Of Our Spiritual Strivings." In: The Souls of Black Folk. (1903), New York: Dover.
- Efron, Benjamin (1952). The Story of Passover, New York : Committee for Progressive Jewish Education:14 σε Secular Yiddish Schools of America's Collection, folder 4.
- Jurgen, Jacobs (1972). Wilhelm Meister und seine Bruder, Wilhelm Fink Verlag, Munchen.
- Kitroeff, Alexandros (1986). The Jews of Modern Greece: A bibliography, Modern Greek Society, 14, pp.3-52.
- Klein, Gillian (1990). Reading into Racism: Bias in children's literature and learning materials, London, Routledge.
- Masherey, Pierre (1966). Pour une theorie de la production litteraire, Paris, Maspéro.
- Moretti, Franco (1987). The way of the world, Thetford Press, Norfolk.
- Mickenberg, Julia L. (2006). Learning from the Left: Children's Literature, the Cold War, and Radical Politics in the United States, Oxford University Press, New York.
- Milner, D., (1983 (1975). Children and Race Stereotyping. Ten years on, Ward Lock Educational.
- Mingshui, Cai (2002). Multicultural literature for Children and Young Adults: Reflections on Critical Issues, Westport, Connecticut- London: Greenwood Press.
- Mishler, Paul C. (1999). Raising Reds: The Young Pioneers, Radical Summer Camps, and Communist Political Culture in the United States, N.Y., Columbia University Press.
- Stephens, John (1992). Readers and subject position in children's fiction in Language and Ideology in Children's Fiction, N.Y., Longman, pp. 47-83.
- Stoerbe W., Insko C.A., (1989). Stereotype prejudice and discrimination: Changing conceptions in theory and practice in D. Bar-Tal, C.F. Graumann, A.W. Kruglanski, W. Stoerbe (eds), Stereotypes and Prejudice: Changing concepts (pp.3-34), N.Y., Springer Verlag.
- Preiswer, Roy (1980). The Slant of the Pen, World Council of Churches, Geneva.

Πηγές

Γκασούρ Ταρζάν

'Εξι ελληνόπουλα στην Αφρική, Αιχμάλωτοι των αγρίων, 1964.

Μαγκλής, Γιάννης (1963). Τα παιδιά του ήλιου και της θάλασσας, Αθήνα, Δωρικός.

Μιλλιέξ, Τατιάνα Γκρίση (1995) [1950]. Στο δρόμο των Αγγέλων, Αθήνα, Καστανιώτης

Μοσκόβη, Εύρη Βαρίκα, Το Αραπάκι, στο Γιάκος Δ. – Τροπαιάτης Α., Τα αγαπημένα μου διηγήματα, τόμος ζ', Παιδική βιβλιοθήκη, Τα Αγαπημένα μου βιβλία, Ν. Πεχλιβανίδης και σία.
Παπαπερικλής, Νίκος (1956). Το Αραπάκι, Επιθεώρηση Τέχνης, τχ.12, Δεκέμβριος 1955, σσ. 486-492.
Πικρός, Πέτρος (1933). Από τον κόσμο που φεύγει στον κόσμο που έρχεται, Εκδόσεις Αλιφέρη.
Σούκας, Κώστας (1943). Ο μαύρος και ο άσπρος, στο Γιάκος Δ. – Τροπαιάτης Α., Τα αγαπημένα μου διηγήματα, τόμος ε', Παιδική βιβλιοθήκη, Τα Αγαπημένα μου βιβλία, Ν. Πεχλιβανίδης και σία. (προέλευση από Συλλογή διηγημάτων Η Θάλασσα)
Τριάντα Διαλεχτά Παραμύθια, 1969, Αθήνα, Αστήρ.
Τροπαιάτης, Α.(χ.χ.). Μεγάλοι Άνθρωποι, Αθήνα, Πεχλιβανίδης.
Τσίρκας, Στρατής (2005) [1962]. Αριάγνη, (Ακυβέρνητες Πολιτείες, νέα έκδοση σχολιασμένη, φιλολογική επιμ. Χρύσας Προκοπάκη), Αθήνα, Κέδρος.
τεύχος 9